

The Bulletin of the Board of Celtic Studies, 1977, nr 27, p 446.

56. Mary Humphreys, s 1914. Lindistatud 8. 1. 1977, säilik W.F.M. 5239-40.

57. Ingliskeelseis raamatuis Underwood, P. Ghosts of Wales. Swansea, 1978; Barber, Ch. Ghosts of Wales. Cardiff, 1979; Pugh, J. Welsh Ghosts and Phantoms, 1979; Pugh, J. Welsh Ghostly Encounters. Llanrwst, 1990; Brooks, J. A. Ghosts and Legends of Wales. Norwich, 1987; Jeffery, P. H. Ghosts, Legends and Lore of Wales. Cambridge (dateerimata).

58. South Wales Argus. 23. VII. 1980, p 4. Tänan viite eest Thelma ja Barry S. Webbi, Llanhilledd, Gwent.

59. Tina Laurenti kiri R. Gwyndafile 16. I. 1988; MS. W.F.M. 3531/1-9; Brunvand, J. H. The Vanishing Hitchhiker. American Urban Legends and their Meanings. New York, 1981.

60. Y Llinyn Arian, S4C, 31. XII. 1990.

61. Roberts, J. A. Holy Ghostbuster. A Parsons Experience with the Paranormal. London, 1990. Vt ka W.F.M. lindistusi 4483-5, lindistatud 1. XI. 1974.

62. Motiivid F 172 ja F 377.

63. Jones, G., Jones, Th. The Mabinogion. Everyman edition. London, 1949, pp 25-40.

64. Rees, A., Rees, B. 1961.

65. S 1884, lindistatud 1. XI. 1968, säilik W.F.M. 2002.

66. S 1904, lindistatud 26. II. 1975, säilik W.F.M. 4526.

67. Tänan abi eest artikli viimistlemisel oma naist Elery Gwyndafi ja kolleege Walesi Rahva Muuseumist Joyce Stokes'i ja John Williams-Daviest.

KOSMOGOONILISE ÜRGOHVRI KUJUND ARMEENIA KANGELASEEPOSES “SASNA TSRER” (“SASSUUNI SÕGEDAD”)

Tsovinar Harutjunjan. Armeenia, Jerevan

Armeenia kangelaseepos on loodud X sajandil ning kajastab armeenia rahva võitlust Bagdadi kalifaadi vastu ühes ajaloolise Lääne-Armeenia edela-piirkondadest - Sassuunis. Eepose esimene kirjapanek ilmus trükis üle saja aasta tagasi, 1874. aastal Konstantinoopolis. Looduna rahva saatusele kriitilisel ajal, sulatas eepose tekst tõelise rahvaloominguna endasse armeenlaste kõige intiimsemad ja pühamad pärimused, mis ulatusid juurtega sajandite sü-

gavusse, kaugete eellaste maailmapildi ja maailmavaate allikate juurde. 301. aastal aset leidnud kristluse pöördumisega hävisid paljud paganlikud traditsioonid, ent osa neist jäi püsima, kohanedes kristliku malli järgi. Nagu kõigis ehedamates folklooriteostes, nii võib ka vaatlusaluses vastuvaidlematult kristlikus eeposes täheldada iseloomulikke keelefragmente, mille mitmekülgne analüüs (onomastiline, semiootiline, etnograafiline, arheoloogiline) võimaldab välja selgitada teatava kultuurivaldkonna kõige iidsemaid mütoloogiliste ja kultuuriilmingute relikte. Meenuitagem, et see regioon kujutab endast indoeuroopa, semiidi jt rahvaste algkodu. Meie uurimistöö ülesandeks on kõigi tekstinähtuste igakülgne kõrvutatav analüüs. Esmalt püüdkem leida kontekstuaalselt säilinud motiive kujutelma kohta universumi loomisest mässava ürgkaose viljastumise teel ning tõendeid selle protsessi tsüklilisusest.

Vaatlusaluse eepose näol on tegemist kindlastruktuurilise poeetilis-folkloorse jutustusega. Tekst koosneb neljast suurest osast, millest igaüks eraldi kujutab endast algema Tsovinari rajatud mütoloogilise dünastia järjekordse esindaja elukäigu kirjeldust, alates esimesest (Tsovinar) ja lõpetades viimasega (Noorem Mher). Esimene, Tsovinar, kujutab endast loovat alget. Noorem Mher, dünastia viimane esindaja, jääb lasteta ning seega lõpetab dünastia. Kuna ta on ühtlasi surematu, siis jääb oma ratsul kuristikku lahkuvale Mherile õigus ja võimalus maailma tagasi pöörduda, so uuestisünni võimalus. Seega pöördub süžee lõpust tagasi algusesse, andes võimaluse alustada uut, samasugust ringi.

Asjaolu, et süžeed on võimalik spiraalselt edasi arendada, lubab arvata, et teksti spiraaltsükliline struktuur on sihipärane. Sündi ja algust sümboliseerivasse lähtepunkti tagasipöördumine on järgmisesse etappi (arengutsüklis elu loomise epohhi) ülemineku eelduseks. Ringina kujutatav süžee annab end jaotada täpselt neljaks segmendiks, mida traditsioonipäraselt nimetatakse harudeks. Esimene haru sisaldab süžee Sasna Tsleri mütoloogilise dünastia lätetest ja päritolust (nimetatud ka "Vaprata suguvõsaks" või "Vägevate suguvõsaks"). See haru kannab dünastia kaksikvendadest esiisade nimesid. Enne kristianiseerimist välja kujunenud patriarhaal-paganlik pärimus ei maini selle haru nimetuse tõelist alget, vaid esitab kaksikute ja kõikide selle suguvõsa kangelaste neitsiliku ürgema nime.

Teine haru on pühendatud Vägeva Mheri, ühe kaksikvenna poja elukäigule ning kannab vastavat pealkirja. Kolmas osa on Sassuuni Davithist, Vägeva Mheri pojast. Siin on eriti ilmekalt kirjeldatud armeenia rahva vabadusihast. Sassuuni Davithi nime järgi nimetatakse sageli mitte ainult eepose kolmandat haru, vaid kogu eepost.

Neljast haru jutustab Sassuuni Davithi pojast Nooremast Mherist, kes oma isa needuse tagajärjel on lastetu ja surematu. Kui alistatud maa keeldub teda kandmast, lahkeb ta kadunud vanemate soovitusel järgides oma kuulsal ratsul

Khurkik Džalalil kaljukoopasse. Märkigem siinkohal, et see ratsu oli merest saadud ning esivanemate poolt koos piksemõõga ning kuningavõimu tunnusmärkidega kingitud. Tekst on iseendast hägune, kuid Tsovinari nime kontekst ja küsitavavõitu etümoloogia (meri, merejumalus, meretäht, merehoovus) lubavad merekinkide kujundit dešifreerida järgmiselt: nii ratsu kui muud annid lähtuvad temalt. Ent Tsovinari ei saa pidada ainuüksi sugukonna või suguvõsa eellaseks - sootsiumi mõttes on ta kuningliku ratsurisoo esiema, mütoloogilises plaanis kehastab ta aga kujutelma kosmagoonilisest algest.

Pole tähtsusetu, et ürgema Tsovinari imeline eostumine toimus aastatsükli kindlal ajal, nimelt taevaminemispüha eelõhtul ja et nimelt sellel ööl saab igal aastal võimalikuks Noorema Mheri kuristikust väljapääsemine. Tähelepanväärt on samuti see, et armeenia ristiusueelses traditsioonis on tegemist taeva ja maa abielluheitmise päevaga. Tõenäoliselt on just see päev aastaringis olnud kriitilise sakraalse tähendusega üleminekukohaks ühelt kosmagoonilise spiraali ringilt teisele. Eepose ülesehituse tsükllisus on tajutav isegi eraldi fragmentides - on ju mõnedes piirkondades jutustajad erinevatel põhjustel esitanud ainult teksti osi, mitte tervikteksti. Kuid ka sellisel kujul võib märgata vahetut seost põlluharija aastaringse töödetsükliga. Tõenäoliselt tuleb kõikide säilinud fragmentide vaatlusel ilmsiks enamvähem täielik stsenaarium muistse aastaringi pühadest, mille ajal vanad armeenlased astusid kontakti hingestatud loodusega. Esivanemate hinged olid ilmselt selle kontakti siduvaks lüliks, vahendajaks. Iga püha puhul oli vaja esivanemate hingesid lepitada ohverdamisega ja kordusvormelitega spetsiaalsete palvuste abil. Need puhastav-lepitava funktsiooniga palvused on eeposesse sisse jäänud kõige ehedamal ja arhailisemal kujul ning neil on olnud oma osa teksti struktuuri kujunemisel. Nad annavad edasi nii eepose enda kui ka iga haru sisu, esitades konspektiivse loendi isikutest, kellele vastav haru on pühendatud. Niisugused reeglipärased palvepöördumised annavad teosele teatud rütmi ja mängulisuse. Jääb mulje, et kõik see, mis meie päevini on kandunud, kuulus sakraalse mineviku kujutamisel ettemääratud järgnevuses läbimängimisele. Võibolla, et eepose muistsetes rituaalses olustikus olid keelelisteks reaalisteks ainult palvepöördumised. Nende olulisust silmas pidades pole raske tulla järeldusele, et eeposesse on kätketud kujutelm maailma loomisest, tema korrastamisest, loomise kulminatsioonist ja energia plahvatusest ning hajumisest, mis viib teisele kaose ja uue võimalikkuse seisundisse. Teoses tervikuna on seda kujutatud makrokosmiliselt, eraldi osades mikrokosmiliselt, kuna iga kangelase elukäik kujutab endast analoogilist tsükli - iga kord seisab järgmise põlvkonna kangelase ees võimalus spiraalina kulgevat kosmagoonilist protsessi uuesti alustada.

Tavaliselt algab eepos mälestustekstiga esimese eellasest kangelase, õigemini kangelanna Tsovinari aadressil. Tema isikuga seonduv süžee pole pikk,

kuid on kõnekas: väärusuline despoot piirab oma arvuka sõjaväega Armeeniat ja ähvardab hävitada maa ning maha tallata usu. Eri jutustajatel on see enekõike Bagdadi kaliif, ent selleks võib olla, ehkki harva, ka keegi šahh, Msra-Melik ise, ebajumalakummardajast valitseja Läänest, Pärsia kuningas jne. Seda õnnetust on võimalik vältida ainult imekaunist printsess Tsovinari talle naiseks andes, mis tegelikult tähendaks leppimist tema surmaminekuga. Nii sotsiaal-olustikulises kui mütoloogilises plaanis on situatsioon triviaalne, kuid moraalses ja psühholoogilises kontekstis võib seda mõista kui lahenematu kaose seisundit, seda enam, et Tsovinari hukkamisega ei nõustu ei tema isa-ema ega ka rahvas. Nii osutub Tsovinar tahtmatult KAOSE ajendajaks. Erinevates pärimustes on väljapääsmatu olukorra lahenduseks vägivalda-akt (vrd kreeka neiu Iphigeneia, Andromeda ja akkadi Tiamatiga); esimeste puhul loobus isa oma tütre, et pääseda katastroofist, teises hävitas demiurg oma eelkäija uue maailmakorra loomise nimel. Kõik need naistegelased on mingil moel seoses mere (või ookeani) stiihiaga, so kaosega. Esimestega pandi toime kuritöö, et vaigistada mere mässulisust, Tiamat kujutab endast ise mässulist merd oma algses olekus. Tema vägivaldne osadeksjagamine sümboliseerib maailma loomist, kusjuures tema keha osadest tekivad kosmose eri osad.

Mis puutub Tsovinari, siis tema puhul vägivalda ei tarvitata. Ta soovib ohverdada end ise vastu isa ja teiste lähedaste inimeste tahtmist. On väga oluline jälgida tema kolme olekut: ta kehastab ürgkaost-merestiihiat (see on juba tema nimesse kodeeritud), ta on ohvri tooja ning üksiti ise ohver. Kreeka Iphigeneia ja Andromeda olid algselt vaid ohvrid, preestrinnaks sai Iphigeneia alles pärastpoole, Tiamat kahestus ohvriks ja stiihiaks, mis taltub, kui talle ohver tuua. Sellest seisukohast on Tsovinari kolm olekut isegi liiast, kuid teisalt on just sellega rõhutatud tema erilist sakraalset tähenduslikkust. Ent milles siis seisab tema ohvriksolemine ilma tegeliku vägivaldaaktita, seda enam, et faktiliselt ei tule tal väärusulise omaks saada? Kui kõrvale heita jutustusele omane belletristlik kanvaa, mis on kunagi põimunud Tsovinari erilisel kultusliku kuju ümber, võib märgata, et ta on iseeneses eksisteeriva tundmatu stiihilise universumi (võibolla looduse?) võrdkuju. Siintoodud väide võib tunduda absurdne, kui ei süüvita eepilise teksti detailidesse ning jäetakse tähele panemata kaks tähtsat tüpoloogilist faktorit: eepose alguses on kõnet piiritletud kosmose (maja, maailma, suguvõsa jne) loomisest, ja mistahes loomisakti juurde kuulub võitlus surmamisega või ohvrikstoomine.

Tsovinari kolme oleku kaudu tulevad ohvrikstoomise kolm arvatavat eesmärki küllalt ehedalt esile. Kandes endas potentsiaalselt kolmainuse võimlust, on Tsovinar algselt ikkagi ainuline. Algne üksiolek saab eeposes kauni väljenduse: enne pulmi läheb Tsovinar mere äärde jalutama, et hajutada teda rõhuvat kurbust. Ta eemaldub sõbrannadest ja vaevatuna janust palub jumalat

luua magevee allikas. Tema palve peale tõuseb merest valge magevee juga (teisendis valge kalju, millest voolab vesi). Tsovinar (võrdub vaimu, tähe, mere tahtega) läheb mere keskkohani ja kustutab oma janu kahe maitsva magevee kamalutäiega. See stseen pole ajendatud ainult kunstikavatsuslikkusest, vaid kujutab iseendale vastumineva Tsovinari mütoloogilist algüksindust. Ka iseendale vastumine saab teoks mitte suvalisel päeval, vaid maa ja taeva, looduse pühitsetud abiellumise päeval, mille eepose kristianiseeritud kood esitab Kristuse taevamineku pühana. Niisiis toimub ürg-Tsovinari eostumine kahest kamalutäiest veest sakraliseeritud ruumilis-ajalistes parameetrites - mere keskmes erilisel pühal päeval. Pärast kaksikute sünnitamist jääb kolme hüpostaasi asemel üksainus: nüüd on ta lihtsalt ema, esivanem. Kõik tema väärtused on edasi antud kaksikutele ning kehastunud nendes. Eepilise jutustuse seisukohalt hinnatuna on Tsovinari kuju tähelepanev oma üldnimilike moraalsete väärtuste ja kauni välimuse poolest. Nii nagu ta oli olnud imekaunis, on nüüd ta lapsed, oli olnud aus ja suure hingejõuga, nüüd on seda ta lapsed; tema viljastajaks oli meri, nüüd saavad ta lapsed pidevalt jõudu ja muid väärtusi merelt. Tema ohverdas ennast, nüüd varitseb ta poegi pidev oht saada tapetud ohvriannina neile tundmatule jumalale (profaneeritud versioonides saada tapetud lihtsalt väljaspool abielu sündimise süül).

Kaksikutest laste saamisluu imepärase viljastumise teel merest, vetestihhiast, merejumalusest tuleb ette muistsetes Väike-Aasia pärimustes. Kreeka mütoloogia, mis on nendest motiividest täiendust saanud, viib kaksikpoegade saamislooga seosesse merevalitseja Poseidoni. Peajumala suhtes on need kui mitte just vaenujalal, siis vähemalt täiesti sõltumatud sõkad isiksused. Muide, ühtesaamist Poseidoniga võib iseloomustada kui juhuslikku, vägivaldset või kõlblusevastast.

Rooma mütoloogias on Romuluse ja Remuse imepärase saamisluu (süütusest vabaneva vestaneitsi eostumise teel) samuti seotud veestihhiaga. Mõnedes versioonides leidub vihje eostumisele Amulios, kuigi Romuluse ja Remuse isaks on teadaolevalt Mars. Vana-India mütoloogias langeb vaatlusaluse süžeelega põhijoontes kokku lugu ašvinidest, kes on sündinud jumalustatud kaksikute, viljakuse patroonide (teiste erisooliste kaksikute Jama ning Jamī nooremate vendade) ratsust. Nende ema nimi Saranju (kiire, vilgas) on semantiliselt lähedane rooma nimele Rea, mille tähendus kreeka keeles on *hoovus, vool, niiskus*, tegusõnana *voolama, lõikama, suunduma, ahnelt kallale tormama*. Mitmesuguseid vee omadusi märkivaid sõnu on kasutatud tekstis epiteetideks naisjumaluse emaduse, viljastumise ja surma kohta, näiteks on iraani jumalanna Anahita nime otsetõlge *puhas (püha) vesi*.

Kõikidel neil juhtudel, välja arvatud kreeka Iphimedeia lugu, on rõhutatud kaksikute saamismomendi ebatavalisust, üleloomulikkust, nende sündi neitsist

või vägivalda-akti tulemusena, so kosmogoonilist alget. Tegemist näib olevat kujutelmaga esimese ürgolendi, kosmilise alge ohvrikstoomisest. Pöördudes tagasi motiivi juurde, kus on jutustatud, et Tsovinar eostub meres kahest kamalutäiest mageveest ja talle sünnivad vägilaspojad, leiame kõige rohkem ühtelangevusi nii tervikus kui detailides kreeka müüdiga aloaadidest ja nende emast Iphimedeiast. Nii ühes kui teises toimub seesama: noor naine läheb mere äärde, joob (valab oma rinnale) vett, et kustutada janu (resp janu armastuse järele), kuid saab sellest veest käima peale. Sünninud kaksikud kasvavad imekiiresti. Neist jutustamisel kordub sageli arv üheksa. Nad on jumalavastased. Nad on osavad kütid ning meisterlikud ehitajad. Armeenia Tsovinari kaksikpojad ehitavad tohututest rahnudest oma Sassuuni kindluse (rahvaetümoloogias on selle nimetuse tähendus *oma võimsusega aukartust ja hirmu tekitav*). Iphimedeia pojad aloaadid on samuti linnaehitajad (Askra ja päikesetempel Boiootias). Oma ehitaja-oskustes on nad ka ise veendunud, lubades jumalaile, et laovad Olümposele üles Ossa mäe ja Ossale Pelioni mäe kuni taevani välja. Nii ühes kui teises versioonis on kaksikud teineteise antipoodid: armeenia versioonis on üks täiuslik, teine puudustega, kreeka versioonis tapavad nad teineteise, püüdes üheaegselt tabada nende vahelt läbi sööstvat emahirve.

1956. aastal dešifreeriti ühelt savitahvlilt mingile jumalannale omistatav nimi I-PE-ME-DE-JA, mille uurijad pea üksmeelselt tunnistasid kreeka kultuurist pärinevaks ning samastatavaks aloaadide ema, kangelanna Iphimedeiaga. Sellele mükeene jumalanna nime lahtimõtestamisele on pühendatud G. Neumanni väga huvitav uurimus. Arvatavasti on tegemist liitnimega, lahutav joon läheb *ipe* ja *medeja* vahelt. Neumanni järgi tuleneb teine osa müütilise Kolchise kuningatütre nimest Medeia, mis moodustub kreeka sõnast *medes* naissoolise lõpuga. Arvestades, et vokaalide arv pole ette määratud, peab ta võimalikuks siia rühma lugeda *kaitsmist*, *võimu*, *hoolt* tähendavad sõnad tüvega *med-*, samuti ka niisugused "heroilised" nimed, nagu Alkimeda, Andromeda jt.

Sedapuhku juhitage siiski tähelepanu J. Puhveli artiklile. Selles kõrvutab autor kahte indoeuroopa terminit. Need on vanaindia *ašvamedha* (ratsu ohverdamine) ja gallia hõbemüntidel esinev pärisnimi IIPOMIIDVOS. Rigveedas on *Ašvamedha* printsi (troonipärija?) paralleelnimi. Sõnade esimest komponenti on peetud samatähenduslikuks - see tähendab ratsut. Teise komponendi puhul on selletaolise tuletuse tegemine foneetiliselt keerukam: india vaste sellele sõnale on *ohvritoiming*. Puhvel jõuab järeldusele, et Rigveeda *Ašvamedha* ja gallia IIPOMIIDVOS tunduvad olevat indoeuroopa muistsete terminite sugulasmodifikatsioonid. Nende terminitega saab kõrvutada vanakreeka jumalanna nime I-pe-me-de-ja, mida uurijad on pidanud kreeka aloaadide emaks Iphimedeiaks. Kui oletada, et selle nime esimene komponent oma muundunud kujul ikkagi ühtib indo-euroopa ratsu tähendusega, siis kinnitaks see onomastika

tasandil sama, mida võisime kohata juba tutvumisel mütoloogilise süžeeaga: Iphimedeia kuju seostub või isegi samastub merestiihiaga kui selle zoomorfne hüpostaas (ratsuna suundusid meresügavustesse Poseidon ja Demeter). Tagasi pöördudes armeenia eepose kangelaste juurde, meenutagem Khurkik Džalali -ürgema Tsovinari loodud ning tema järeltulijaile annetatud lahutamatu kaaslast.

Seega on keskaegse armeenia kangelaseepose "Sasna Tsrer" surelik kangelanna seosesse viidav zoomorfse jumalanna ürgkujuga, kehastades algset ürgstiihiat - loodust, mille ohvrikstoomine saab kosmogoonilise tähenduse. Sama mõtet kannab demiurgidest kaksikute sünd. Kaks kamalutäit magevett, mis kustutasid Tsovinari janu ja viljastasid ta, on kajastus mingi eluandva vedeliku (taimse mahla, vere, vee) kasutamisest ohvrijoogina. Tegelikult ohvritoimingu eel pidi ohvrijook nähtavasti eostama ohvri, tagades tema uuestisünni uues kvaliteedis.

Tõlkis Mall Hiimäe

ÜHE KOSMOGOONILISE OHVERDAMISRITUAALI RELIKTID

ARMEENIA RAHVATANTSU ALUSEL

Ženija Hatšatran. Armeenia, Jerevan

Armeenlastel on meie päevini säilinud uskumus, mille järgi sillad, kaared, ehitised ei purune, kui neisse on müüritud elav inimene (neiu, noormees või noor naine). 1985. aastal panime kirja veel ühe variandi tantsust "Šaretsin mork'ur" koos liikumise, sõnade ja etnograafilise kirjeldusega, mille alusel veendusime, et usundilisel muistendil "Inimene ehitusohvriks" on armeenia traditsioonis sügavad juured. Esmakordselt avaldas lauluga tantsu "Šaretsin mork'ur" Sbrui Lissitsian 1958. aastal.¹ Meie poolt kirja pandud uus variant kinnitab veelkord, et mainitud tantsulaulu sõnu lauldi ja anti edasi ka tantsuliselt. Tantsufiguur on järgmine: kaks kõrvalsammu paremale, üks vasakule, või teine variant: kaks kõrvalsammu paremale ja kaks vasakule põlvetöste ja -sirutusega. Sammude ja meloodia takt on 4/4, tempo aeglane.

Pärimuses alustab ehitusmeister iga päeva hommikul uuesti oma tööd, sest õhtul lõhuvad üleloomulikud jõud ehitatu. Talle ilmub unes tark ja teatab, et